

ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИПИСІВ ГЛАВИ 17 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ З МЕТОЮ БЛОКУВАННЯ ВЕБ-САЙТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Музиченко О. В.

*кандидат юридичних наук
консультант суду Верховного Суду
доцент кафедри публічного та приватного
права факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Карандась М. В.

*студент другого курсу
факультету правничих наук
Національного університету “Києво-Могилянська академія”*

Музиченко О. В., Карандась М. В. Правомірність застосування приписів Глави 17 Кримінального процесуального кодексу України з метою блокування веб-сайтів у кримінальному провадженні.

Мета дослідження: полягає в аналізі судової практики щодо блокування веб-сайтів у межах кримінального провадження, шляхом накладення арешту в порядку глави 17 Кримінально процесуального кодексу, створення передумов для удосконалення кримінального процесуального законодавства на предмет чіткого визначення механізму блокування веб-сайтів та формулювання відповідних пропозицій щодо внесення доповнень до Кримінально процесуального кодексу. Методи дослідження: для реалізації зазначеної мети, у процесі наукового дослідження використано різні методи наукового пізнання. Методологічною основою наукової праці стали загально-наукові методи: теоретичні (аналіз і синтез, дедукція та індукція, системний аналіз), а також емпіричні методи дослідження, наприклад, проведення експертної оцінки. Результати: проаналізовано судову практику щодо блокування веб-сайтів у кримінальному провадженні та акцентовано увагу на відсутності чіткого механізму обмеження доступу до веб-сайтів у межах кримінального провадження та важливості створення таких механізмів для не порушення прав людини. Зроблено висновок щодо неможливості застосування приписів глави 17 Кримінально процесуального кодексу у чинній редакції для блокування веб-сайтів. Акцентовано увагу на неможливості визнання веб-сайту речовим доказом у кримінальному провадженні, оскільки це суперечить законодавчому визначенню речового доказу, як матеріального об'єкта. Визнано необґрунтованими посилання у клопотаннях органів досудового розслідування та ухвалах слідчих суддів на те, що у користувачів веб-сайту можуть виникати майнові права інтелектуальної власності, оскільки це суперечить нормам цивільного законодавства. Запропоновано доповнити частину десяту статті 170 Кримінально процесуального кодексу новим об'єктом, на який може бути накладено арешт – веб-сайт.

Ключові слова: блокування веб-сайтів, арешт майна, судова практика, обмеження доступу, майнові права інтелектуальної власності, речові докази.

Muzichenko O., Karandas M., Legality of application of the provisions of Chapter 17 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to block websites in criminal proceedings.

The purpose of the study is to analyze the case law on blocking websites in criminal proceedings and find the right way to solve this gap in legislation, by arresting in accordance with Chapter 17 of the Crimi-

nal Procedure Code of Ukraine, creating conditions for improving criminal procedural law to clearly define the mechanism of blocking websites and formulate appropriate proposals for amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine. Research methods were used to achieve this goal, in the process of scientific research used various methods of scientific knowledge. The methodological basis of scientific work were general scientific methods: theoretical (analysis and synthesis, deduction and induction, systems analysis), as well as empirical research methods, for example, conducting expert evaluation and other methods. Results: the case law on blocking websites in criminal proceedings is analyzed and attention is drawn to the lack of a clear mechanism for restricting access to websites within criminal proceedings. This shows a big problem for making legal judgments. It was concluded that the current version of the Criminal Procedure Code of Ukraine could not be used to block websites. Emphasis is placed on the impossibility of recognizing a website as material evidence in criminal proceedings, as this contradicts the legal definition of physical evidence as a material object. The references in the motions of the pre-trial investigation bodies and the decisions of the investigating judges to the fact that the users of the website may have intellectual property rights, as it contradicts the norms of civil law, are considered unfounded. It is proposed to supplement part ten of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with a new object that can be seized - a website.

Key words: blocking of websites, seizure of property, court practice, restriction of access, property rights of intellectual property, material evidence.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство неможливо уявити без засобів електронної комунікації та мережі «Інтернет», які на сьогодні є невід'ємною частиною людського буття практично у всіх сферах життєдіяльності. Разом з цим швидкому розвитку інформаційних технологій повинна відповідати і система законодавства держави, яка б регулювала відносини в цій сфері та за необхідності надавала б можливості державі застосувати заходи примусу з метою припинення протиправних дій та усунення їх негативних наслідків. Так, незважаючи на велику кількість позитиву, від використання кіберпростору, постала і значна проблема використання мережі «Інтернет» у незаконних цілях. Тому піднесення ролі мережі «Інтернет» в сучасному суспільстві поставило нові виклики як перед законодавцем, так і перед юридичною наукою. Однак, законодавець часто не встигає за розвитком деяких видів суспільних відносин, що зумовлює прогалини у їх правовому регулюванні та змушує правозастосовчі органи керуватися наявними нормами, що часто не відповідають тим суспільним відносинам до яких вони застосовуються. Одним з таких випадків є процес блокування веб-сайтів, що застосовується не лише в межах кримінального провадження, а й як захід, що сприяє встановленню й утвердженню безпеки держави.

Що стосується використання веб-сайтів при здійсненні кримінальних правопорушень слід зазначити, що злочинна діяльність в мережі «Інтернет» пов'язана, зокрема зі злочинами проти основ національної безпеки України (дописи у соціальних мережах «ВКонтакте», «Однокласники», Facebook); проти власності (шахрайство); у сфері господарської діяльності (виготовлення, зберігання та збут підроблених грошових коштів, державних цінних паперів; незаконне виготовлення, зберігання, збут піддакцизних товарів; незаконне проведення азартних ігор, лотерей); у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (збут наркотичних засобів або психотропних речовин). Вся вищевказана діяльність здійснюється за допомогою розміщення відповідної інформації на окремих веб-сайтах в мережі «Інтернет».

Темою цього дослідження є блокування веб-сайтів саме у межах кримінального провадження, оскільки, на нашу думку, цей процес взагалі не врегульований у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Підтвердженням існування такої проблеми є неоднозначність судової практики щодо блокування веб-сайтів у межах кримінального провадження та неврегульованість процесу виконання таких судових рішень. Така невизначеність несе загрозу для вільного користування мережею «Інтернет» та безпосередньо веб-сайтами, що є загрозою порушення прав на особисте життя, свободу висловлювання, інформацію тощо.

Водночас, слід зауважити, що Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) неодноразово зазначав у своїх рішеннях про важливість свободи інтернету (рішення у справі «Ченгіз та інші проти Туреччини» від 1 грудня 2015 року, Ахмет Йилдирим проти Туреччини, Калда (Kalda) проти Естонії).

Виклад основного матеріалу. У національному законодавстві є два визначення поняття «веб-сайт», які закріплені у Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року

№ 3792-ХІІ (далі - Закон № 3792-ХІІ) та у Законі України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року» № 2155-VIII. Вважаємо, що більш точне визначення поняття «веб-сайт» надано у Законі № 3792-ХІІ, згідно якого веб-сайт – це сукупність даних, електронної (цифрової) інформації, інших об'єктів авторського права і (або) суміжних прав тощо, пов'язаних між собою і структурованих у межах адреси веб-сайту і (або) облікового запису власника цього веб-сайту, доступ до яких здійснюється через адресу мережі «Інтернет», що може складатись з доменного імені, записів про каталоги або виклики і (або) числової адрес за Інтернет – протоколом (ст. 1). Звернути увагу треба й на те, що арешт веб-сайтів накладається саме через контент – інформаційне наповнення веб-сайту, тому цікавою є позиція, згідно з якою пропонується розглядати контент веб-сайту у значенні: 1) складеного об'єкта авторського права, під яким доцільно розуміти всі об'єкти авторського права, які можуть використовуватись безпосередньо при перегляді веб-сайту (шрифти, аудіовізуальні твори, фотографії, літературні твори, бази даних тощо); 2) інформаційного ресурсу, що припускає включення у контент сайту будь-якої інформації, що на ньому знаходиться, у тому числі об'єкти, що не охороняються авторським правом (зокрема, гіперпосилання) та об'єкти, що безпосередньо не можуть використовуватись на веб-сайті, а доступні для завантаження і подальшого використання в іншому середовищі; 3) частини службової інформації в HTML-документі, яка міститься в однойменному полі [1].

Щодо визначення поняття «Інтернет» – це всесвітня система об'єднаних комп'ютерних мереж, побудована на використанні протоколу IP і маршрутизації пакетів даних, що утворюють глобальний інформаційний простір та яка слугує фізичною основою для Веб-середовища. На сьогодні, термін — Інтернет частіше використовується для визначення не фізичної мережі, а для означення Веб і наявної інформації в ньому і є основою розвитку інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство – суспільство, в якому створення, розподіл, розповсюдження, використання, інтеграція і маніпулювання інформацією отримується у результаті інформаційного процесу і має істотний вплив на всі сфери діяльності людини, зокрема – економічну, культурну, політичну[2].

Повертаючись до питання блокування веб-сайтів у межах кримінального провадження слід відзначити, що у кримінальній юстиції така практика з'явилася порівняно нещодавно. При цьому як механізм блокування веб-сайтів у кримінальному провадженні використовується такий захід забезпечення як арешт майна.

Так, для забезпечення кримінального провадження існують визначені ст. 131 Кримінального-процесуального кодексу України (далі – КПК) заходи забезпечення кримінального провадження, одним з яких є арешт майна. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження.

Згідно ч. 1 ст. 170 КПК арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Останнім часом сформувалася досить поширена судова практика щодо блокування веб-сайтів саме шляхом накладення на них арешту в межах кримінального провадження як на майнові права інтелектуальної власності, що виникають у користувачів веб-сайту, через зобов'язання провайдерів телекомунікацій обмежити доступ до ресурсу.

При цьому, варто погодитися з позицією тих науковців і практиків, які зауважують, що у користувачів веб-сайту не може виникати жодних майнових прав інтелектуальної власності, оскільки такі майнові права виникають при створенні об'єкта, а не при користуванні ним, тому накласти арешт на такі права неможливо через їх відсутність у звичайних користувачів.

Також, виходячи з аналізу судової практики, арешт на веб-сайти накладається з метою забезпечення їх збереження як речових доказів.

У цьому аспекті слід зауважити, що веб-сайти не можуть бути речовими доказами згідно з ч. 1 ст. 98 КПК, оскільки вони не є матеріальними об'єктами взагалі та не можуть містити сліди злочину, бо їх не існує в матеріальному світі.

Однак, дані з Єдиного державного реєстру судових рішень свідчать про інше. Так, ухвалою Київського районного суду м. Харкова від 10 червня 2019 року у справі № 640/6985/18 судом було визнано,

що веб-сайт розроблений та створений за допомогою інтелектуальної, творчої діяльності людини і він є об'єктом права інтелектуальної власності. Також суд врахував те, що користувачі інтернет-ресурсу, які мають доступ до сайту, а також можуть розмішувати на ньому будь-яку інформацію, фактично набувають права інтелектуальної власності, тобто майнове право інтелектуальної власності [3]. Важливо звернути увагу на ухвалу Харківського апеляційного суду від 04 червня 2020 року, що постановлена за результатами перегляду вищенаведеного рішення слідчого судді [4]. Так, суд апеляційної інстанції погодився з висновками слідчого судді про достатність розумних підстав і підозр вважати, що майнові права інтелектуальної власності, які виникають у користувачів мережі «Інтернет» при використанні зазначеного веб-ресурсу, можуть містити відомості і факти, що можуть бути використані як доказ обставин, що встановлюються у кримінальному провадженні та додав, що майновим правом інтелектуальної власності, крім іншого, є право на використання об'єкта права інтелектуальної власності, що зазначено у статті 424 Цивільного кодексу України [далі – ЦК].

Слід відмітити, що посилання на приписи ст. 424 ЦК у зазначених вище судових рішеннях через призму майнових прав інтелектуальної власності, які нібито виникають у користувачів мережі «Інтернет» при використанні веб-ресурсу є неправильним і таким, що суперечить змісту цієї статті, оскільки користувачі окремого веб-сайту не є суб'єктами права інтелектуальної власності.

Так, суб'єктами правовідносин інтелектуальної власності можуть бути два види суб'єктів: 1) творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності; 2) інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності (роботодавці, замовники, інвестори, правонаступники тощо) [5]

Відповідно до положень ст. 41 Конституції України суб'єкт права інтелектуальної власності відповідно має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦК саме власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. Право на використання об'єкта права інтелектуальної власності означає юридичну можливість вилучати із цього об'єкта його корисні якості, ті прибутки, які він може приносити в результаті його використання, та інший корисний ефект. Використання об'єкта права інтелектуальної власності може здійснюватися будь-яким способом і у будь-якій формі, але в межах закону.

Отже, приписи ст. 424 ЦК передбачають можливість саме суб'єкта права інтелектуальної власності (а не будь-якого користувача) на використання об'єкта права інтелектуальної власності як однієї з правомочностей «цивілістичної тріади».

Іншим проблемним питанням є посилання як органів досудового розслідування і прокурорів, які звертаються з клопотанням про арешт веб-сайту, так і судів на те, що веб-сайт є речовим доказом. Так, Київський апеляційний суд в ухвалі від 22 квітня 2021 року (у справі № 757/1847/21-к) зазначив, що однією з важливих особливостей накладення арешту на веб-сайти є спроможність сторони довести, що веб-сайт має в собі важливі докази, які мають значення для кримінального провадження. Одним з таких доказів може бути постанова про визнання веб-сайту речовим доказом [6].

Схожа позиція наведена в ухвалі слідчого судді Дніпровського районного суду м. Києва від 30 січня 2020 року у справі № 755/1439/16-к, якою було задоволено клопотання органу досудового розслідування, про арешт веб-сайтів, та зобов'язано закрити доступ до них [7].

Водночас вищевказане рішення слідчого судді було скасовано ухвалою Київського апеляційного суду від 05 березня 2020 року, який дійшов протилежного висновку та зазначив, що накладення арешту шляхом «зобов'язання закрити доступ до веб-ресурсів», є технічно некоректним і не передбаченим ст. 170 КПК, а також вирішення вказаних питань у сфері телекомунікацій та інформаційних технологій без залучення відповідних технічних спеціалістів та їх висновків, може призвести до порушення прав громадян та юридичних осіб, як в Україні так і за її межами [8].

Доречним прикладом неможливості застосування приписів Глави 17 КПК з метою блокування веб-сайтів у кримінальному провадженні може слугувати ухвала Київського апеляційного суду у від 18 листопада 2020 року у справі №11-сс/824/6177/2020, згідно з якою апеляційний суд скасував ухвалу слідчого судді про блокування веб-сайту та визнав той факт, що арешт майнових прав інтелектуальної власності, які виникають у користувачів мережі Інтернет при використанні веб-ресурсів КПК не передбачений. Суд також відзначив, що мета арешту не була доведена прокурором, оскільки майнові права не можуть відповідати критеріям речових доказів, встановленим ст. 98 КПК, а тому не можуть бути речовими доказами.

У справі № 11-сс/824/3345/2020 Київський апеляційний суд ухвалою від 21 вересня 2020 року скасував рішення слідчого судді про блокування веб-сайту та зазначив, що стороною обвинувачення не надано, а слідчим суддею не встановлено наявності належних та допустимих доказів, які підтверджували б необхідність у зобов'язанні інтернет-провайдерів, зокрема ПРАТ «Київстар» та ПРАТ «ВФ Україна», закрити до них доступ, з урахуванням того, що накладення арешту з заборонаю доступу до веб-ресурсу не передбачено вимогами ст. 170 КПК.

Отже, як видно з проаналізованих судових рішень практика щодо накладення арешту на веб-сайти є різною та щодо її сталості і єдності говорити зарано. Це обумовлено відсутністю правового регулювання блокування веб-сайтів у межах кримінального провадження, що зумовлює необхідність негайного реагування на цю проблему з боку законодавця. Блокування ж веб-сайтів за допомогою такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна є неможливим та виходить за межі приписів Глави 17 КПК.

Виходячи з вищевказаного треба звернути увагу на цивільне законодавство, адже саме воно регулює в тому числі і питання щодо майнових прав інтелектуальної власності. Аналізуючи поняття «веб-сайт», розроблене науковцями та законодавцем, розуміємо, що в них відсутня пряма вказівка на приналежність веб-сайту до об'єктів права інтелектуальної власності, як і в інших нормативно-правових актах, а саме у ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (Закон № 3792-ХІІ) та ст. 420 ЦК веб-сайт до переліку об'єктів авторського права та переліку об'єктів права інтелектуальної власності не включений. При цьому до переліку об'єктів авторського права у ст. 8 вищезазначеного Закону включено «інші твори», тому виникає спір між науковцями щодо того, чи є веб-сайт окремим об'єктом права інтелектуальної власності або він є просто носієм інформації, яка належить до об'єктів права інтелектуальної власності [9, с.6].

Важливо зазначити, що веб-сайт – це сукупність веб-сторінок, які створені мають певний порядок, спільний дизайн, мають спільне для всіх веб-сторінок інформаційне наповнення. Отже, можна зробити висновок, що при створенні веб-сайту наявний творчий характер, що є однією з підстав вважати веб-сайт об'єктом права інтелектуальної власності.

Більшість фахівців з інтелектуальної власності згодні з тим, що веб-сайт – це об'єкт права інтелектуальної власності. Однак питання, до якого інституту цього права зазначений об'єкт належить, залишається відкритим. Як зазначається в юридичній літературі: «різні науковці відносять веб-сайт до різновиду комп'ютерної програми; сукупності графічних, візуальних, літературних та інших творів, кожен з яких є самостійним об'єктом авторського права; складеного твору; бази даних; окремого файлу, який зчитує комп'ютерна програма» [10].

Іншою, але однією з достатньо відомих позицій є визначення веб-сайту як сукупності кількох об'єктів права інтелектуальної власності. Така позиція є популярною через те, що веб-сайт має у собі різне змістовне, інформаційне, та графічне наповнення. Наприклад, достатньо цікавою є думка Є.О. Булата, що правова природа веб-сайту має комплексний характер з огляду на його технічну складову частину та графічне й інформаційне оформлення [11, с.16]. Водночас можна погодитися з позицією Н.В. Філика та В.Ю. Молодіда, що веб-сайт через свою оригінальність та необхідність застосування розумових і творчих навичок під час його створення приречений стати об'єктом права інтелектуальної власності, а саме авторського права. Причому у зв'язку з доступністю інформації щодо навчання комп'ютерному програмуванню та веб-дизайну допускається можливість створення цього об'єкта будь-якою особою, але переважно інтернет-сайт створюється на замовлення як службовий твір чи за договором створення об'єкта авторського права [12, с.306].

Важливо звернути увагу й на позицію органів державної влади, яка викладена у листі Державного департаменту інтелектуальної власності міністерства освіти і науки України № 16-14/231 від 22.01.2007 (далі – лист) «щодо веб-сайту як об'єкта авторського права» зазначено, що відсутність у законодавстві про авторське право визначення поняття «веб-сайт» не може бути перешкодою у правовій охороні «веб-сайту», «веб-сторінки», «веб-порталу» як об'єктів авторського права, якщо вони є творами, тобто результатами творчої діяльності людини [13]. Виходячи з цієї позиції та враховуючи те, що веб-сайт розроблений та створений за допомогою інтелектуальної, творчої діяльності людини, можна підтримати позицію, що веб-сайт є об'єктом права інтелектуальної власності, але вкрай важливо зазначити, що саме норми ЦК як основного акту цивільного законодавства мають пріоритет у застосуванні, тому визнання «веб-сайту» як об'єкта права інтелектуальної власності через призму використання вищезгаданого листа є неправильним.

Висновки. В результаті дослідження можна зробити висновки, що незважаючи на те, що глава 17 КПК постійно змінюється та удосконалюється законодавцем, зокрема, востаннє доповнена Законом від 15 березня 2022 року № 2137-IX, яким до переліку об'єктів, на які може бути накладено арешт додано віртуальні активи, а також визначено особливості накладення арешту на комп'ютерні системи, все ж вважаємо, що нагальною є потреба чіткого врегулювання арешту веб-сайтів у тому числі для ефективної боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки України при вчиненні яких активно використовуються веб-сайти для розміщення інформації, що несе потенційну загрозу національній безпеці України. У зв'язку з цим, пропонується у статті 170 КПК абзац перший частини десятої після слів «віртуальні активи» доповнити словами «веб-сайти».

Список використаних джерел:

1. Зеров К. О. Веб-сайт як непоіменований об'єкт авторського права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. Т. 2, № 6-3. С. 27–30. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-3-2/07.pdf>.
2. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості : Аналит. доп. Київ : «ФЕНІКС», 2010. 64 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-02/dubov_infsus-31058.pdf.
3. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 10.06.2019 р. у справі № 640/6985/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82478604>.
4. Ухвала Харківського апеляційного суду від 04.06.2020 р. у справі № 640/6985/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89843946>.
5. Хрідочкін А.В., Дудин Т.М., Ломакіна А.А. Інтелектуальна власність. Словник-довідник : навчальний посібник. Дніпро. 2016. 345 с, с. 310-311;
6. Ухвала Київського апеляційного суду від 22.04.2021 р. у справі № 757/1847/21-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96596183>.
7. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 30.01.2020 р. у справі № 755/1439/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87263489>.
8. Ухвала Київського апеляційного суду від 05.03.2020 р. у справі № 11-cc/824/1427/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88231731>
9. Борівська В., Михайліна Т. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВЕБСАЙТУ ТА ЙОГО СКЛАДНИКІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 4. С. 5–9. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/4/2.pdf>.
10. Фелечко О.С. Вебсайт: від поняття до створення та функціонування. ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (друга міжнародна щорічна конференція). URL: <http://aphd.ua/publication-363/>
11. Булат Є.А. До питання правової охорони вебсайту. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. No 13 (2). С. 16–17. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc13/part_2/juspradenc13-2.pdf
12. Філік Н.В., Молодід В.Ю. Інтернет-сайт як особливий об'єкт авторсько-правового захисту. Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. 2011. No 54. С. 305–310.
13. Лист Державного Департаменту інтелектуальної власності від 22 січня 2007 р. N 16-14 231 «Щодо веб-сайту як об'єкта авторського права». Режим доступу: <http://www.owk.com.ua/list-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrajini-shchodo-veb-sajtu-yak-ob-ekta-avtorskogo-prava.html>